

Україна і СВІТ

вступ до історії
та громадянської
освіти

Марина КАФТАН, Ірина КОСТЮК, Ксенія НОВІКОВА

УКРАЇНА І СВІТ: вступ до історії та громадянської освіти

Навчальні матеріали для пілотування
у 6 класах експериментальних закладів
загальної середньої освіти

Урок 23

Київ · Світич · 2022

§ 23. Примусові переселення

Що таке депортації та як вони відбувалися?

Після ознайомлення з матеріалами параграфа й виконання завдань ти зможеш:

- пояснювати, що таке депортації, та наводити приклади примусових переселень в історії;
- впорядковувати на лінії часу та зображати на карті факти примусових переселень на основі матеріалів параграфа;
- здійснювати порівняльний аналіз причин та умов примусових переселень на основі матеріалу параграфа;
- висловлювати власне ставлення до депортації як суспільного / історичного явища.

1. Що таке депортація

1. Які бувають міграції? Чим вони відрізняються між собою?

2. Чому люди змінюють своє місце проживання?

У стародавні часи вигнання з громади, селища чи міста було найсуворішим покаранням для тих, кого вважали злочинцями чи зрадниками. Ще у Старому Заповіті таке покарання згадувалось як частина суспільного життя на Близькому Сході. У Стародавній Греції вигнання з міста відбувалося після голосування. Пам'ятаєш, як ми торік досліджували поняття "остракізм" — коли долю громадянина Афін визначали за допомогою черепків? А у Стародавньому Римі рішення про вигнання ухвалював один із найголовніших органів влади — Сенат.

Найбільшим покаранням вигнання було і за часів Руси-України. Без звичного середовища вигнанці майже не мали шансу вижити, їх зазвичай не приймали в інші громади.

У наступних століттях примусові переселення застосовували дедалі більше. Державна влада вдавалася до вигнання не лише як до покарання окремих людей, а й щодо цілих спільнот. Їх відправляли якомога далі від столиці й використовували як дешеву чи й безоплатну робочу силу. Наприклад, британці вивезли до Австралії понад 150 тисяч в'язнів, а росіяни відправили до Сибіру близько мільйона осіб. Там ці люди вже не становили небезпеки для столиці та влади й могли приносити користь державі, обживаючи дикі землі. Якщо людині призначали місце, куди вона мала виїхати за рішенням громади чи суду, таке переселення називали *засланням*. І заслання, і примусове вигнання є прикладами *депортації*.

Депортація (від латинського "*deportare*" — виганяти, виводити) — примусове переселення людей із місць їхнього звичного проживання.

Сьогодні депортація як покарання застосовується щодо осіб, які нелегально перетнули кордон або перебувають у країні, не маючи на це законного права.

У ХХ столітті депортації стали дуже поширеним явищем. Їх застосовували не лише щодо окремих людей, але й щодо цілих народів чи суспільних груп. Так, Радянський Союз цілеспрямовано переселяв людей по своїй велетенській території, щоб створити єдиний "радянський народ" і позбавити його можливості опору партійній політиці. Влада незаконно позбавляла людей права жити на своїй землі й насильно переселяла їх деінде. Особливу увагу приділяли прикордонним регіонам — звідти вивозили всіх "ненадійних" із погляду влади громадян. З Далекого Сходу, наприклад, виселили корейців, щоб ті не підтримували зв'язків із земляками, які жили по інший бік кордону. За надуманими звинуваченнями переселяли деякі кавказькі народи.

3. Роздивись карту (**джерело 1**) найбільшої у свій час держави — Радянського Союзу, який існував з 1922 по 1991 рр. Стрілки на ній показують напрямки примусових переселень. Звідки й куди спрямовані більшість із них? Як ти думаєш, скількох людей могли стосуватися ці переселення? Що у цій карті вражає?

4. Знайди на карті Україну (у західній частині шукай Чорне море та Крим, міста Київ, Одесу, Харків). Зверни увагу на те, звідки починаються депортації.

Джерело 1. Карта примусових переселень народів СРСР у ХХ столітті

2. Як кримські татари та українці стали жертвами депортацій

5. Порівняй історії депортації кримських татар і українців у період після Другої світової війни. Що у них спільного?

Під час Другої світової війни 1939–1945 рр. мільйони людей були вимушені залишити свої домівки та опинилися далеко на чужині. Люди тікали від війни, тому виїжджали далі від небезпеки. На території, яку окупували німецько-нацистські загарбники, молодь примусово вивозили на роботу в Німеччину. Там їх називали остарбайтерами — тобто працівниками зі Сходу. Сотні тисяч радянських військовополонених потрапляли до концтаборів.

Згодом Радянський Союз, США, Велика Британія, Франція перемогли Німеччину — війна припинилася, але страждання людей не закінчилися.

Радянське керівництво навесні 1944 року безпідставно оголосило зрадниками цілі народи та силоміць вивезло з рідного Криму до віддалених регіонів СРСР кримських татар, греків, болгар, вірмен, нащадків німецьких переселенців із Причорномор'я. На їхнє місце поселили людей з інших районів, переважно з Росії. Під час вивезення та після нього через жахливі умови та голод загинули тисячі людей. Через те, що внаслідок переселення загинув приблизно кожний п'ятий кримський татарин, ці події визнано геноцидом — винищенням народу.

Щоб стерти пам'ять про корінних мешканців півострова, у Криму перейменовували більшість селищ, а самим кримським татарам у вигнанні заборонили називатися кримськими.

6. Намалюй лінію часу для депортацій кримських татар та українців. Наскільки ці події віддалені одні від одних?

7. Розглянь символ на плакаті (**джерело 2**). Як ти вважаєш, чому обрали саме таке зображення? Що воно означає?

Джерело 2. Плакат до Дня пам'яті жертв примусового переселення кримськотатарського народу

Українці також неодноразово ставали жертвами депортацій. Під кінець Другої світової війни кордон між Радянською Україною та Польщею посунувся на Захід. На оновленій території СРСР залишалися жити чимало етнічних поляків, а у Польщі залишалися українці. Тоді комуністичні уряди обох держав домовилися обмінятися населенням. Офіційно — добровільно, насправді — примусово. У 1944–1946 рр. “скористалися пропозицією” близько півмільйона українців і 800 тисяч поляків.

Після завершення війни, у 1946–1951 рр., обидві держави вирішили, що біля кордонів досі “забагато” етнічних українців, і влаштували ще одну депортацію. Цього разу вона не була добровільною навіть на папері.

В СРСР операцію 1947 року назвали “Захід”, бо “зачищали” західні кордони держави. Метою було позбутися українського національного підпілля та підтримки його місцевим населенням. Звідти українців разом із сім’ями відправляли до Сибіру чи Казахстану, за тисячі кілометрів від рідного дому.

У Польщі українців виселяли зі східних областей, тому операцію назвали “Схід” (пізніше її перейменували на “Віслу”). Людей перекидали до іншого кордону держави, до земель, що до війни належали Німеччині. Покоління українців на довгі десятиліття або й назавжди втратили свою малу батьківщину.

8. Які почуття викликають у тебе **джерела 3–12**? Чому?

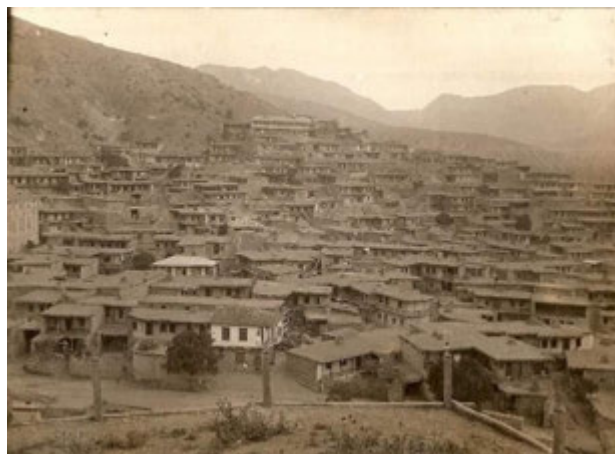
9. Що могли відчувати люди, коли влада оголосила примусове переселення? Які труднощі постали перед людьми під час вимушеної подорожі? Які складнощі чекали на них на новому місці?

10. Обери три джерела, які, на твій погляд, найкраще ілюструють зміст параграфа. Порівняй свій вибір із тим, який зробили твої однокласники та однокласниці. Обговоріть свій вибір.

Джерело 3. М. Бахчисарай перед депортацією

Джерело 4. Спорожніле кримськотатарське село Ускют (тепер — с. Привітне), звідки виселили всіх мешканців

Джерело 5. *Зі спогадів Аффізе Джеват про виселення з Криму:*

"8 травня о третій ночі у двері сильно постукали. Увійшли три озброєних солдати і оголосили: «Вас усіх виселяють. Візьміть продукти на 3 дні. На збори 15 хвилин, вдягайтеся, виходьте. Зброя в домі є?»».

Ми почали у їх присутності вдягатися.

Я змогла взяти одну ковдру, килимок, на який можна було садити дитину, 2-3 кг продуктів, вдягла на себе і на маму, якій тоді було 75 років, пальто... Солдати самі зачинили двері на замок і ключі поклали у свої кишені.

Йшли до машин пішки, кілометри зо два.

На світанку почали завантажувати у вантажівки. До кузова однієї вантажівки саджали по декілька родин.

Нас вивезли, у кабіні кожної машини сидів автоматник".

Джерело 6. *Зі спогадів Марії Тростяничин про села Башню Горішню (Гірну) та Башню Долішню (Дільну) на Любачівщині та виселення українців із Польщі.*

Журналіст. А що з собою Ви брали в дорогу?

Марія. Ну брали зерно, там всякі крупи, такево, що могли взяти. І одяг, постіль та й дітей. Шо могли взяти...

Журналіст. А Ви як їхали, Ви знали, куди Ви попадете, в яке село?

Марія. Ні, ніхто не знав. То нас в товарняк посадили, в товарний поїзд, і ми їхали. То мама казала, що мене чуть не загубили. Бо поїзд рухав, товарняк, знаєте, двері відкриті були, а я скотилася, половини мене не було. Каже, мене схватила. А то вночі були, задрімали всі.

Журналіст. А Ви зразу знали, на яку хату йдете, чи люди якимось самі собі шукали?

Марія. Ні, кожен, всі розбрелися, і шукали собі хатів вільних, бо поляки тоді вже були виселені.

Джерело 7.
*Кримські спецпереселенці
на роботах у Сибіру*

Джерело 8. Зі спогадів Зейнеб Ібрагімової про депортацію з Криму (рідного села вже немає): "Прийшли радянські солдати, сказали: «Вам 15 хвилин, збирайтеся!». А що збирати? Будинок спалили, на дошках спимо! Одягнути нічого. Документів немає. Нас оточили, дощ падає, діти мокрі, ще не ходять, на руках у матері плачуть. А солдати штовхають її: «Ідіть!». Мама втомилася, трясеться від холоду, несе дітей...
Нас вивезли до Узбекистану, у Ферганську область".

Джерело 9. Польські солдати виганяють українські родини зі їхніх будинків для переселення на західні землі Польщі

Джерело 10. Поїзд смерті — 2. Рустем Емінов

Джерело 11. Дослідники про операцію "Захід" 1947 року:

"У Львові операція «Захід» стала реалізовуватися о 2-й годині ночі 21 жовтня. Люди цілими сім'ями намагалися сховатися, бодай у підвалах чи у сусідів. Та оперативні групи знаходили їх і там. У період з 2 до 4 години ночі був перерваний сон жителів Рави-Руської, Жовкви, Буська, Городка, Яворова. В інших районних центрах та селах Львівської області операція розпочалась на світанку. О 6-й ранку 21 жовтня розпочалась «операція з виселення» на Волині й була завершена того ж дня".

Джерело 12. Примусове завантаження українців у товарні вагони для депортації у віддалені регіони

Підсумкові запитання і завдання

1. У чому відмінність між міграціями та депортацією?

2. Хто здійснює депортації? З якою метою?

3. Чому масові депортації є злочином проти людини й народу?

4. Яким має бути суспільство, аби в ньому не відбувалися депортації?

5. Пам’ять про депортації зберігається в документах, сімейних переказах, домашніх фотоальбомах, фільмах, пам’ятниках. Що б ти запропонував / запропонувала зробити для того, аби про історію депортованих народів пам’ятали у майбутньому? Напиши лист своїм іноземним одноліткам про те, чому не можна допускати депортацій у теперішньому та майбутньому.

6. На основі матеріалу параграфа визнач причини та умови депортацій кримських татар та українців.
